

veau-u³⁰ — „zahvaljuje“ sebe samodavanju, samodaru kao bit svega što jest, kao „samostalno“ biće (Wesen).

Pa ipak, Marx baš neće u Rukopisima reći da je *rad* „supstancija-subjekt“ svega, da je *rad* u najstrožem smislu riječi, kao apsolut i kreator, „stvorio“ biće, kreaturu, stvorenje koje se zove „čovjek“; a ne može to zapravo ni reći tako dugo dok mu se čitava problematika čovjeka i rada odvija u okviru onoga što je Hegel „po ugledu na Engleze i Francuze 18. stoljeća“ razumio pod „građanskim društvom“, dakle: u sferi „političke ekonomije“ (i, dalje, u socijalno-političkoj sferi)³¹, dok, naime, ne tematizira ono što će kasnije, u svojoj zreloj terminologiji, nazvati „proizvodnim snagama“³². No, i to je samo analitički deskribirao, a nigdje definirao, pa je baš zato mogao s toliko humanističke emfaze i patosa stajati u otvorenosti Rada samog kao njegov vjesnik i zastupnik, ne samo u smislu oslobođenja radnika od najamnog rada radi rada kao „samo-

³⁰ Usporedi na primjer naoko začudan tekst, u Marx-ovu Kapitalu I, gdje je riječ o tome, da su „sve stvari od prirode nađeni predmeti rada“ (MEW 23, Dietz, Berlin 1962, str. 193). Ako se to strogo uzme, a ne kao puka metafora vidljiva je mnogo veća kozmologijska spekulacija nego što ju je, na svoj način, u okviru prirodnih znanosti i u stilu „induktivne metafizike“, poduzeo Engels u famoznoj „Dijalektici prirode“.

³¹ Od ovog više „ontičkog“, „empirijskog“ pojma društva (usp. Zur Kritik der politischen Ökonomie, MEW 13, str. 8) razlikuje Marx u Rukopisima iz 1844. više „ontologijski“, „spekulativni“ pojam (o kojem će biti niže dolje riječ), a koji u „Tezama o Feuerbachu“ figurira kao „menschliche Gesellschaft“ ili „gesellschaftliche Menschheit“ (MEW 3, Dietz, Berlin 1959, str. 7).

³² Usporedi *Manfred Friedrich*, Philosophie und Ökonomie beim jungen Marx, Duncker & Humbolt, Berlin 1960, gdje se upozorava na odsutnost, zapravo nemogućnost definicije „produktivnih snaga“ u Marxa (str. 191—194).